

Φιλολόγοι και Τ.Π.Ε.: Η εμπειρία της επιμόρφωσης Β' επιπέδου και η διδακτική πράξη

Γαλλής Κωνσταντίνος¹, Παπαδημητρίου Ευθύμιος²

¹ Καθηγητής Φιλολόγος, 6ο Γυμνάσιο Βέροιας – Επιμορφωτής Β' επιπέδου

galliskostas@gmail.com

² Καθηγητής Φιλολόγος, 2ο Γενικό Λύκειο Πολίχνης – Επιμορφωτής Β' επιπέδου

euethp@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση παρουσιάζει τα πορίσματα έρευνας που διεξήχθη ανάμεσα σε φιλόλογους που επιμορφώθηκαν στα προγράμματα επιμόρφωσης Β' επιπέδου για την αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (στο εξής Τ.Π.Ε.) από το 2009 μέχρι τέλος του 2013. Η έρευνα βασίστηκε σε ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις κλειστού τύπου και σκοπό είχε να διερευνήσει τις προσδοκίες των φιλόλογων πριν από την επιμόρφωσή τους, την εντύπωση που αποκόμισαν από αυτήν την εμπειρία τους καθώς και το βαθμό που η επιμόρφωση αυτή επηρέασε τη διδακτική τους πρακτική στη συνέχεια. Η εισήγηση περιέχει μια μικρή ανασκόπηση μερικών μελετών και ερευνών πάνω στις στάσεις των εκπαιδευτικών γενικά, αλλά και ιδιαιτέρως των φιλόλογων, για τη χρήση των Τ.Π.Ε. στην εκπαίδευση και τις απόψεις τους για την επιμόρφωση Β' επιπέδου. Ακολουθώς αναφέρονται τα ευρήματα της έρευνας και τα τελικά συμπεράσματα. Από την επεξεργασία των απαντήσεων προκύπτει ότι οι φιλόλογοι είναι γενικά ικανοποιημένοι από το πρόγραμμα. Μετά την επιμόρφωση συνεχίζουν να προσπαθούν να εμπλέκουν τις Τ.Π.Ε. στις διδασκαλίες τους, μολονότι δυσκολεύονται να ξεπεράσουν το δασκαλοκεντρικό πρότυπο, τις απαιτήσεις και τα εμπόδια της εκπαιδευτικής καθημερινότητας (υπάρχον πρόγραμμα σπουδών, αξιολόγηση μαθητών, σχολική ύλη κ.τ.λ.).

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Τ.Π.Ε., Β' επίπεδο, Φιλολόγοι, έρευνα, στάσεις

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιμόρφωση Β' επιπέδου, όπως συνηθίζεται να λέγεται, ξεκίνησε το 2007 στο πλαίσιο της Πράξης «Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών στη χρήση και αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στην εκπαιδευτική διδακτική διαδικασία» του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. ΙΙ, Γ' Κ.Π.Σ. και συνεχίζεται με τις Πράξεις με γενικό τίτλο «Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών για την Αξιοποίηση και Εφαρμογή των Τ.Π.Ε. στη Διδακτική Πράξη», που είναι ενταγμένες στους άξονες 1,2 και 3 του Ε.Π. «Εκπαίδευση και δια βίου μάθηση», Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013, οι οποίες υλοποιούνται με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – Ε.Κ.Τ.) και της Ελλάδας. Την ευθύνη (από τις 24/2/2012) για την υλοποίηση της Πράξης έχει μια σύμπραξη φορέων αποτελούμενη από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής / Ι.Ε.Π., ως τελικό δικαιούχο και το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ / Ι.Τ.Υ.Ε., ως συμπράττοντα επιστημονικό

φορέα. Το έργο έχει αντικείμενο την επιμόρφωση 28.100 εκπαιδευτικών (συμπεριλαμβανομένων των επιμορφωτών) της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη διδακτική αξιοποίηση των Τ.Π.Ε.

Βρισκόμαστε ήδη στην αρχή της δής – ουσιαστικά – περιόδου επιμόρφωσης Β' επιπέδου από το 2008. Βέβαια, καμιά περίοδος – ακόμη κι η τρέχουσα - δεν έχει τα ίδια χαρακτηριστικά, όσον αφορά τη διάρθρωση και τις απαιτήσεις από τους επιμορφωτές και τους επιμορφούμενους. Το πρόγραμμα σπουδών της επιμόρφωσης κι η χρονική του διάρκεια είναι δεδομένα, αλλά η χρονική του έκταση και κυρίως η δοκιμαστική εφαρμογή στην τάξη των διδακτικών σεναρίων, που προετοιμάζουν οι επιμορφούμενοι εκπαιδευτικοί, ποικίλει από περίοδο σε περίοδο.

Ωστόσο τα επίσημα στατιστικά στοιχεία για την πρόοδο ως τώρα της επιμόρφωσης των φιλολόγων δεν είναι ανακοινώσιμα, μιας και αποτελούν μέρος της συνολικής εσωτερικής αξιολόγησης του προγράμματος (μέχρι το 2013 έχουν συμμετάσχει περίπου 20.000 εκπαιδευτικοί σύμφωνα με την <http://b-epipedo2.cti.gr/el-GR/> τελευταία πρόσβαση 11/1/2014).

Αφορμή λοιπόν της έρευνας αυτής ήταν η ανάγκη να έχουμε μια ανατροφοδότηση, να καταλάβουμε τι ωθεί έναν φιλόλογο να συμμετέχει σε ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα Β' επιπέδου, ποιες είναι οι εντυπώσεις του από την επιμόρφωση και πώς αξιοποιεί την επιμορφωτική του εμπειρία στη συνέχεια.

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΕΡΕΥΝΩΝ

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση προκύπτει ότι την τελευταία δεκαπενταετία περίπου υπάρχει έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον σχετικά με τη στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στις Τ.Π.Ε. Ίσως αυτό οφείλεται στη συνειδητοποίηση του ρόλου του εκπαιδευτικού ως σημαντικού παράγοντα για την προώθηση αλλαγών και μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση. Οι πεπιοιθήσεις, οι αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών παίζουν σημαντικό ρόλο και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στην αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στην τάξη (Αλεξόπουλος κ.α., 2004). Οι έρευνες βέβαια αφορούν τους εκπαιδευτικούς γενικά και οι περισσότερες από αυτές προηγούνται χρονικά της έναρξης της επιμόρφωσης Β' επιπέδου, αλλά τελευταία εμφανίζονται ερευνητικές απόπειρες σχετικά με την εμπειρία των φιλολόγων από την επιμόρφωση Β' επιπέδου.

Ήδη λοιπόν από το 2004 διαφαίνεται η θετική στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στην επιμόρφωση Α' επιπέδου και γενικότερα στη χρήση των υπολογιστών στην εκπαίδευση, κυρίως βέβαια των νέων εκπαιδευτικών (Κοτζαμπασάκης & Ιωαννίδης, 2004). Σε δημοσιευμένη έρευνα εξάλλου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου 68% των ερωτώμενων εκπαιδευτικών θεωρεί ότι οι νέες τεχνολογίες προωθούνται λίγο στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και ζητούν επιμόρφωση και σε αυτές (ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι., 2008).

Η υποστήριξη των εκπαιδευτικών στις Τ.Π.Ε. επιβεβαιώνεται κι από τη διεθνή βιβλιογραφία, δεν φαίνεται όμως οι ίδιοι να συμμερίζονται την άποψη ότι η επιμόρφωση μπορεί να επηρεάσει τις παιδαγωγικές αντιλήψεις κι απόψεις τους (Γιαβρίμης κ.α., 2010). Σε άλλη έρευνα, που διεξήγαγαν οι Demetriadis et al. το 2003 (όπως αναφέρεται στο Γαλλής & Παλάζη, 2009) σε εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, φαίνεται ότι εμφανίζονται να υιοθετούν τη χρήση των Τ.Π.Ε. προσαρμοσμένη όμως στο δασκαλοκεντρικό τρόπο διδασκαλίας.

Παρά τη θετική πάντως άποψη για τις Τ.Π.Ε. οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι η ελλιπής υλικοτεχνική υποδομή και οι τεχνικές δυσκολίες, η έλλειψη τεχνολογικής κουλτούρας, το άγχος, οι φοβίες κι η ανασφάλεια, το σύνδρομο της σχολικής ύλης και οι απαιτήσεις του συμβατικού σχολικού προγράμματος είναι βασικά εμπόδια στην εκπαιδευτική αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. (Γιαβρίμης, 2013; Γκούφας 2007; Ζήγου, 2011; Λιάπη κ.α., 2013; Τζιμογιάννης & Κόμης, 2004).

Συγκεκριμένα για τους φιλόλογους παλαιότερες έρευνες έχουν αναδείξει ότι έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό αρνητικών στάσεων απέναντι στις Τ.Π.Ε., νιώθουν αρκετά ανασφαλείς, κυρίως οι γυναίκες με πάνω από 20 έτη υπηρεσίας. Γενικότερα η σχέση τους με τις Τ.Π.Ε. καθορίζεται από το βαθμό ικανοποίησής τους με τις παραδοσιακές αντιλήψεις για τη διδασκαλία και τη μάθηση (Γκούφας, 2007; Τζιμογιάννης & Κόμης, 2004). Αυτή η αρνητική σφραγίδα στην ταυτότητα του φιλόλογου φαίνεται ότι σιγά – σιγά αλλάζει. Οι φιλόλογοι θεωρούν ότι οι Τ.Π.Ε. βελτιώνουν το παρεχόμενο διδακτικό έργο, χρησιμοποιούν αρκετά τον υπολογιστή, περισσότερο όμως στην εξωσχολική τους ζωή παρά στη διδακτική πράξη (Πλεύρης, 2007).

Ιδιαίτερη αναφορά στη διερεύνηση των στάσεων των φιλόλογων πρέπει να γίνει στην ποιοτική έρευνα που πραγματοποίησε το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (στο εξής Κ.Ε.Γ.) για το πρόγραμμα ενδοσχολικής επιμόρφωσης, «Οδύσσεια» 1997-2002. Παρά τη δεδομένη γενική ικανοποίηση από το πρόγραμμα, προκύπτει ότι οι εμπεδωμένες στάσεις των εκπαιδευτικών αποτελούν εμπόδιο για αλλαγές στη διδακτική διαδικασία, το υπάρχον πρόγραμμα σπουδών δρα αποτρεπτικά, ενώ το γενικότερο σχολικό κλίμα μολονότι όχι αρνητικό, παρακολουθεί μάλλον ουδέτερα τις απόπειρες αλλαγών (Κουτσογιάννης, 2007; Γιακουμάτου, 2003).

Τέλος, οι έρευνες που ασχολήθηκαν με τους πρώτους φιλόλογους που παρακολούθησαν την επιμόρφωση Β' επιπέδου έδειξαν ότι υπάρχει μεγάλη ικανοποίηση για το πρόγραμμα, την οργάνωση και τους επιμορφωτές, αναγνώριση της χρησιμότητάς του, αλλά και άγχος για τις διδασκαλίες με τη χρήση των Τ.Π.Ε. μετά την επιμόρφωση (Καλατζής, 2011; Μάινας, 2009). Οι φιλόλογοι υποστηρίζουν ότι το πρόγραμμα κάλυψε τις προσδοκίες τους, βελτιώθηκαν στη χρήση των Τ.Π.Ε., αλλά και στο διδακτικό τους αντικείμενο μέσα από την πρακτική άσκηση της εφαρμογής στην τάξη, παρά τους κοπιαστικούς ρυθμούς δουλειάς που επέβαλε η παρακολούθησή του (Ζέττα κ.α., 2009). Καταγράφεται επίσης μια αλλαγή στη διδακτική συμπεριφορά των εκπαιδευτικών προς μεγαλύτερη χρήση κι αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων που προσφέρουν οι Τ.Π.Ε., σε σχέση με τη χρήση που έκαναν πριν την επιμόρφωση (Καραμπίνης, 2010). Σε άλλη έρευνα σε τοπικό πάλι επίπεδο παρατηρείται ότι μετά την επιμόρφωση Β' επιπέδου οι φιλόλογοι χρησιμοποιούν τις Τ.Π.Ε. και ως εποπτικό μέσο, αλλά και ως εργαλείο μάθησης. Ως παράγοντες που επηρεάζουν τις διδασκαλίες με τις Τ.Π.Ε. στην τάξη αναφέρονται η προετοιμασία των εκπαιδευτικών, η υλικοτεχνική υποδομή, η ανταπόκριση των μαθητών, «το κυνήγι της ύλης». Για να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες εφαρμογής στην τάξη των όσων έμαθαν οι εκπαιδευτικοί στην επιμόρφωση, φαίνεται ότι χρειάζεται ανατροφοδότηση και συνεχής παρακολούθηση μέσω του θεσμού του μέντορα που υπάρχει στο πρόγραμμα (Τσούτσα & Κεδράκα, 2013).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η έρευνα αυτή, αν και ποσοτική, βασίζεται στη λογική της έρευνας που εκπόνησε το Κ.Ε.Γ. για το πρόγραμμα της «Οδύσσειας» (Κουτσογιάννης, 2007). Οι βασικοί της

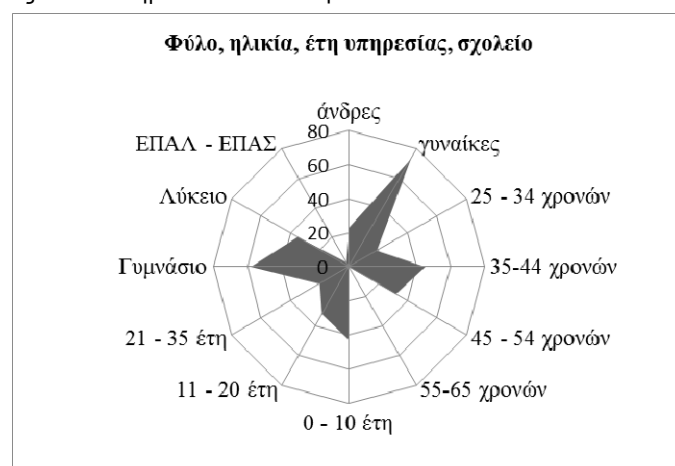
άξονες έχουν να κάνουν με το τι προηγείται της επιμόρφωσης, το βαθμό ικανοποίησης των φιλολόγων από αυτήν και την εμπειρία αξιοποίησης των Τ.Π.Ε. μετά την επιμόρφωση.

Τα στοιχεία αντλήθηκαν από 96 επιμορφωμένους φιλολόγους που συμμετείχαν σε πέντε περιόδους επιμόρφωσης σε διάφορα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης (στο εξής Κ.Σ.Ε.) στη βόρεια Ελλάδα. Το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο ήταν ανώνυμο και δεν ζητούσε πληροφορίες για τον κωδικό του προγράμματος επιμόρφωσης στο οποίο συμμετείχαν. Προωθήθηκε τη διετία 2012-2013 σε συναδέλφους επιμορφωτές / τριες κι εκείνοι με τη σειρά τους το πρότειναν στους εκπαιδευτικούς. Η ποσοτική έρευνα επιλέχθηκε, γιατί φάνηκε να είναι περισσότερο εφικτή και άμεση. Το ερωτηματολόγιο δομήθηκε με ερωτήσεις κλειστού τύπου, πολλαπλής επιλογής, πολλών επιλογών και κυρίως ερωτήσεις με κλίμακα αξιολόγησης Likert* επιλέγουν μια από τις δυνατές απαντήσεις σταθερής μορφής (καθόλου ή πολύ λίγο, λίγο, μέτρια, πολύ, πάρα πολύ) σε μια σειρά προτάσεων που σχετίζονται με το προς μελέτη θέμα. Παρά τα πλεονεκτήματα που έχει η ερευνητική μέθοδος με χρήση ερωτημάτων κλίμακας, προκειμένου να μετρηθούν στάσεις ή απόψεις, λήφθηκαν υπόψη και τα μειονεκτήματά της (παλινδρόμηση στο μέσο όρο, υποκειμενικότητα της διαβάθμισης κ.τ.λ., σύμφωνα με τον Μυλωνά Κ., όπως αναφέρεται στο Καραμπίνης, 2010).

Καταρχάς οι συνάδελφοι ρωτήθηκαν για το φύλο, την ηλικία, τα χρόνια υπηρεσίας και την εκπαιδευτική βαθμίδα στην οποία υπηρετούν. Μετά τους ζητήθηκε να θυμηθούν τις προσδοκίες που είχαν από την επιμόρφωση Β' επιπέδου, τις ανάγκες που ήθελαν να καλύψουν. Έπρεπε επίσης να εκφράσουν την άποψή τους για την επάρκεια των επιμορφωτών τους και την αξία της επιμόρφωσης που δέχτηκαν. Ακολούθως ρωτήθηκαν για τις ώρες που αξιοποίησαν τις Τ.Π.Ε. στην τάξη μετά την επιμόρφωση, το είδος της τεχνολογίας που προτιμούν καθώς και τα διδακτικά αντικείμενα στα οποία επιλέγουν να εντάξουν τις Τ.Π.Ε. Ζητήθηκε επίσης να αξιολογήσουν τι τους βοηθά περισσότερο ή τι τους εμποδίζει στην απόπειρα να εφαρμόσουν ένα διδακτικό σενάριο που εμπλέκει τις Τ.Π.Ε. Τέλος, έγινε προσπάθεια να διερευνηθεί ποιες είναι διδακτικές προτεραιότητες που προκρίνουν, όταν οργανώνουν μια διδακτική παρέμβαση.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα αρχικά ευρήματα αφορούν την ταυτότητα του δείγματος. Το 76% είναι γυναίκες και το 24% είναι άνδρες. Οι περισσότεροι βρίσκονται στην ηλικία των 35-45 ετών, έχουν ως 10 έτη υπηρεσίας και υπηρετούν σε Γυμνάσιο.

Σχήμα 1

Το πρώτο ερώτημα αφορούσε τις σκέψεις των φιλολόγων πριν από την επιμόρφωση:

Προσπαθήστε να θυμηθείτε ποιες προσδοκίες είχατε από το πρόγραμμα επιμόρφωσης; Τι σας ενδιέφερε πιο πολύ;	
να κάνω πιο ελκυστικό το μάθημά μου για τους μαθητές μου	95%
να εμπλουτίσω τη διδασκαλία μου με νέα τεχνολογικά μέσα	93%
να κάνω ένα διαφορετικό μάθημα με βάση νέες διδακτικές ανάγκες	92%
να μάθω να σχεδιάζω τη διδασκαλία μου εμπλέκοντας τις Τ.Π.Ε.	87%
να αποκτήσω την πιστοποίηση Β' Επιπέδου	83%
να ενημερωθώ, να πληροφορηθώ για τις Νέες Τεχνολογίες	77%

Πίνακας 1: Δόθηκε μια κλίμακα πέντε απαντήσεων (καθόλου ή πολύ λίγο, λίγο, μέτρια, πολύ, πάρα πολύ) για την καθεμιά. Οι παρακάτω απαντήσεις αφορούν την κλίμακα «πολύ & πάρα πολύ»

Ένα από τα θέματα που θέλαμε να διερευνηθούν ήταν η άποψη που έχουν σχηματίσει οι επιμορφωμένοι συνάδελφοι για τους επιμορφωτές τους.

Τι άποψη διαμορφώσατε για τους / τις επιμορφωτές / τριες σας;	καθόλου ή πολύ λίγο	λίγο	μέτρια	πολύ	πάρα πολύ
υποστήριζαν ικανοποιητικά τους επιμορφούμενους	0%	2%	2%	38%	58%
ήταν επαρκείς στη χρήση των Τ.Π.Ε.	0%	2%	5%	29%	63%
επέμεναν σε θεωρητικά ζητήματα της χρήσης των Τ.Π.Ε. στη διδακτική πράξη	0%	3%	34%	35%	27%
γνώριζαν να σχεδιάζουν δραστηριότητες που εμπλέκουν ενεργητικά τους μαθητές	1%	0%	9%	38%	52%
έδιναν πρακτικές συμβουλές για τη διδακτική διαδικασία	1%	2%	8%	47%	42%
διαμόρφωσαν αποτελεσματικά τη διαδρομή του επιμορφωτικού προγράμματος	1%	1%	5%	41%	52%

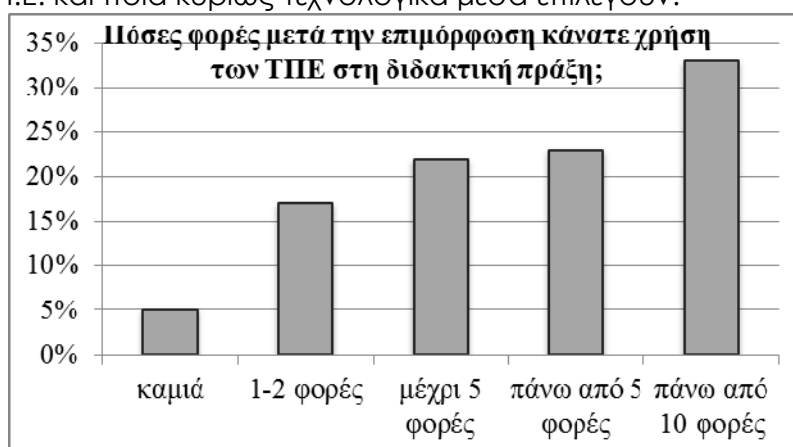
Πίνακας 2

Ζητήθηκε ακόμη από τους επιμορφωμένους να αξιολογήσουν το αποτέλεσμα της επιμόρφωσης μετά την ολοκλήρωσή της.

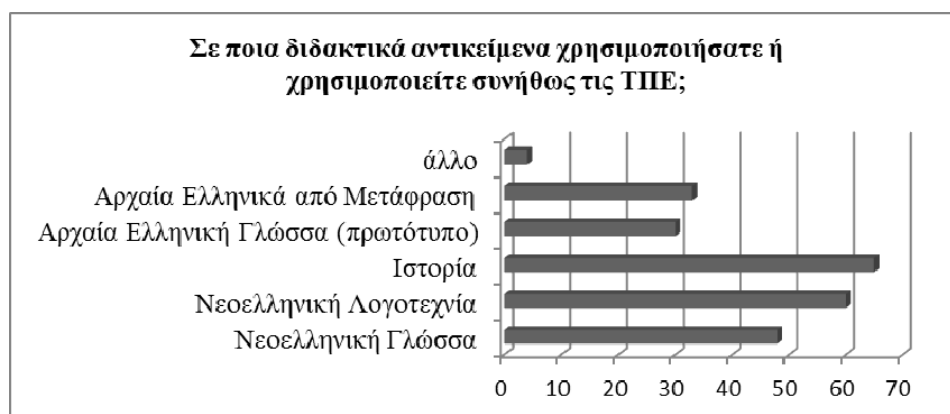
Ποια ήταν η αξία της επιμόρφωσης Β' επιπέδου κατά τη γνώμη σας;	καθόλου ή πολύ λίγο	λίγο	μέτρια	πολύ	πέρα πολύ
δημιούργησε ή ενδυνάμωσε κοινωνικές - συναδελφικές σχέσεις	2%	4%	30%	43%	20%
συνέβαλε στη θεωρητική κατάρτιση του εκπαιδευτικού	1%	10%	22%	58%	8%
έδωσε ευκαιρίες για πρακτική άσκηση	1%	3%	14%	60%	21%
ανανέωσε κι εμπλούτισε τη διδακτική μου πράξη	0%	6%	16%	58%	19%
παρείχε ενημέρωση - πληροφόρηση για τις Τ.Π.Ε.	1%	2%	6%	56%	33%
βοήθησε στην υπηρεσιακή εξέλιξη του εκπαιδευτικού	36%	14%	25%	13%	7%

Πίνακας 3

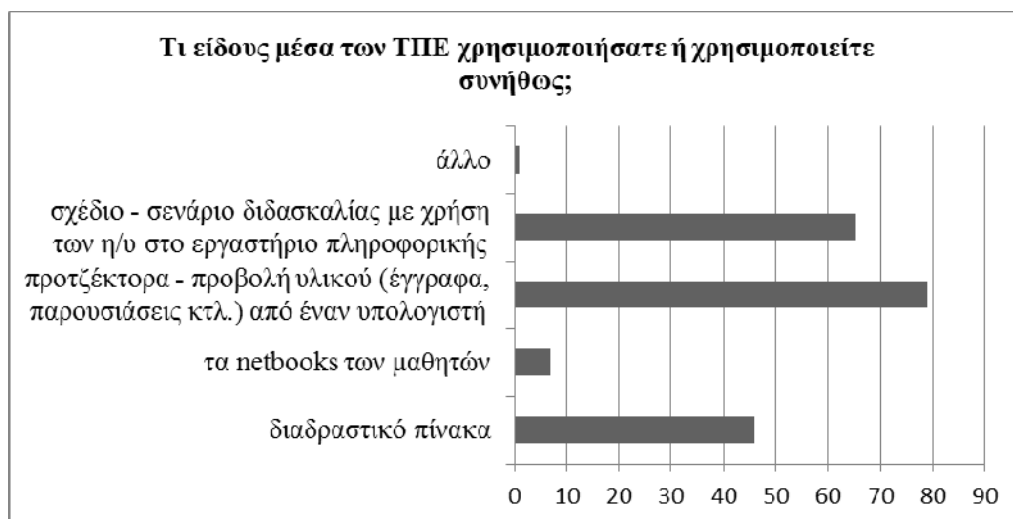
Ακολούθως, οι επιμορφωμένοι φιλόλογοι ρωτήθηκαν για το πόσες φορές χρησιμοποίησαν τις Τ.Π.Ε. στην τάξη μετά την επιμόρφωσή τους, σε ποια αντικείμενα εμπλέκουν τις Τ.Π.Ε. και ποια κυρίως τεχνολογικά μέσα επιλέγουν.

Σχήμα 2

Σχήμα 3: Η ερώτηση ήταν πολλών επιλογών (το άθροισμα των απαντήσεων μπορεί να υπερβαίνει τις 100)

Σχήμα 4: Η ερώτηση ήταν πολλών επιλογών (το άθροισμα των απαντήσεων μπορεί να υπερβαίνει τις 100)

Στη συνέχεια οι εκπαιδευτικοί ρωτήθηκαν αφενός για τα εμπόδια που συνάντησαν στις απόπειρες να πραγματοποιήσουν μια διδασκαλία με τη χρήση των Τ.Π.Ε. και αφετέρου για τις βοήθειες που τυχόν είχαν.

Τι σας βοήθησε να πραγματοποιήσετε διδασκαλίες με τη χρήση των Τ.Π.Ε. μετά την περίοδο της επιμόρφωσης;	καθόλου ή πολύ λίγο	λίγο	μέτρια	πολύ	πέρα πολύ
η υποστήριξη του / της επιμορφωτή / τριάς σας	11%	11%	14%	40%	22%
το μαθησιακό επίπεδο των μαθητών	6%	26%	43%	17%	4%
οι θεωρητικές βάσεις και η πρακτική άσκηση της επιμόρφωσης Β' επιπέδου που κάνατε	2%	6%	19%	50%	20%
η διευκόλυνση των συναδέλφων σε θέματα κατανομής σχολικού χρόνου	18%	20%	33%	21%	3%
το προσωπικό σας ενδιαφέρον και επιμονή	0%	1%	6%	60%	29%
η βοήθεια του καθηγητή πληροφορικής	27%	19%	23%	27%	2%
το γενικότερα φιλικό κλίμα του σχολείου σε διδακτικούς πειραματισμούς και τις Τ.Π.Ε.	8%	11%	34%	34%	9%

Πίνακας 4

Τι σας εμπόδισε να πραγματοποιήσετε περισσότερες διδασκαλίες με τη χρήση των Τ.Π.Ε. μετά την επιμόρφωσή σας;	καθόλου ή πολύ λίγο	λίγο	μέτρια	πολύ	πέρα πολύ
η έλλειψη υποστήριξης από τον / την επιμορφωτή / τριά σας	76%	11%	4%	2%	1%
ο χρόνος που απαιτείται και οι ανάγκες ολοκλήρωσης της διδακτικής ύλης	2%	7%	13%	43%	33%
το υπάρχον πρόγραμμα σπουδών ανά διδακτικό αντικείμενο	1%	6%	10%	46%	32%
το γνωστικό επίπεδο ή η ανταπόκριση των μαθητών	14%	26%	30%	20%	7%
η προσωπική σας απογοήτευση από προηγούμενη προσπάθεια χρήσης των Τ.Π.Ε. στην τάξη	33%	27%	20%	7%	8%
το γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας του σχολείου σας (εβδομαδιαίο πρόγραμμα, θετικό κλίμα για τις Τ.Π.Ε. από τη διοίκηση κτλ.)	17%	8%	33%	27%	13%
η έλλειψη των απαραίτητων τεχνολογικών μέσων	16%	16%	13%	26%	28%

Πίνακας 5

Η τελευταία ερώτηση που αντιμετώπισαν οι ερωτώμενοι ήθελε να διερευνήσει τις προτεραιότητες που βάζουν, όταν σχεδιάζουν και εφαρμόζουν ένα διδακτικό σενάριο.

Τι προσέχετε περισσότερο σε ένα σενάριο διδασκαλίας που πραγματοποιήσατε ή θέλετε να δημιουργήσετε με τη χρήση των Τ.Π.Ε.;	
τις γνωστικές δεξιότητες που πρέπει να κατακτήσουν οι μαθητές	65
τους τρόπους με τους οποίους μαθαίνουν αποτελεσματικότερα οι μαθητές	65
το γνωστικό επίπεδο της τάξης και την ανταπόκριση των μαθητών	65
το χρόνο που απαιτείται για την πραγματοποίηση του διδακτικού σεναρίου	62
τις σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις στο διδακτικό αντικείμενο	42
το είδος των τεχνολογικών μέσων που θα χρησιμοποιήσω	28
τη στενή σχέση με τη διδακτική ύλη	25
τη διαμόρφωση του εβδομαδιαίου σχολικού προγράμματος	14
τη σχέση της διδασκαλίας του διδακτικού σεναρίου με την αξιολόγηση των μαθητών	8

Πίνακας 6: Η ερώτηση ήταν πολλών επιλογών κι οι ερωτώμενοι είχαν δυνατότητα να κάνουν ως τέσσερις επιλογές (το άθροισμα των απαντήσεων μπορεί να υπερβαίνει τις 100).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Καταρχάς η έρευνα επιβεβαιώνει ότι το μεγαλύτερο μέρος των φιλολόγων που παρακολουθούν την επιμόρφωση είναι γυναίκες. Αν και η επιλογή των επιμορφούμενων γίνεται με κλήρωση, ωστόσο οι έρευνα δείχνει ότι συνήθως η επιμόρφωση Β' επιπέδου προσελκύει γυναίκες φιλόλογους, κυρίως 35 – 45 ετών, με περίπου 10 έτη εκπαιδευτικής υπηρεσίας (Σχήμα 1).

Οι φιλόλογοι προσέρχονται στα προγράμματα επιμόρφωσης Β' επιπέδου προσπαθώντας να καλύψουν πολλές επιμορφωτικές ανάγκες (Πίνακας 1). Δεν είναι τόσο η ενημέρωση κι η πληροφόρηση για τις Τ.Π.Ε. Άλλωστε έχει προηγηθεί η επιμόρφωση Α' επιπέδου και επιπλέον υπάρχει και η προσωπική ενασχόληση των συναδέλφων. Οι συνάδελφοι εστιάζουν ιδιαίτερα στη διδακτική πράξη. Θέλουν να μάθουν να σχεδιάζουν διδακτικά σενάρια, αλλά κυρίως τους ενδιαφέρει να εμπλουτίσουν τη διδασκαλία με τα νέα τεχνολογικά μέσα κάνοντας το μάθημα πιο ελκυστικό στους μαθητές. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η εμπλοκή των Τ.Π.Ε. στη διδασκαλία τους βοηθά να αναπροσαρμόσουν εμποδωμένες διδακτικές πρακτικές, όπως επισημαίνεται κι αλλού (Γιακουμάτου, 2003; 2011; Κουτσογιάννης, 2007).

Είναι αξιοσημείωτο πως για ένα μεγάλο αριθμό φιλολόγων η επιλογή της επιμόρφωσης Β' επιπέδου γίνεται και για την απόκτηση της πιστοποίησης (όσοι μάλιστα επιμορφώθηκαν το 2013 απάντησαν πάνω από 90% «πολύ ή πάρα πολύ»). Η επιλογή αυτή ταυτίζεται γενικά με τα πορίσματα της έρευνας του Π.Ι., όπου οι εκπαιδευτικοί εμφανίζονται να ζητούν την πιστοποίηση μετά την επιμόρφωση (ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι., 2008). Σε μια περίοδο όμως κατά την οποία τίθεται στο επίκεντρο της συζήτησης η αξιολόγηση του εκπαιδευτικού τα ευρήματα αυτά πιθανόν να επιβεβαιώνουν μια διαδικασία αλλαγής των επιμορφωτικών κινήτρων προς μια χρηστική, εργαλειακή αξιοποίηση του τίτλου της πιστοποίησης.

Από την έρευνα προκύπτει επίσης πως οι επιμορφωμένοι φιλόλογοι είναι ως επί το πλείστον ικανοποιημένοι από τους επιμορφωτές τους (Μάινας, 2009; Πρωτόπαπας, 2011). Το δείγμα ανήκει σε φιλόλογους που επιμορφώθηκαν σε διαφορετικά Κ.Σ.Ε. κι έτσι οι απαντήσεις δεν αφορούν πρόσωπα. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζουν οι απαντήσεις στην ερώτηση, αν οι επιμορφωτές επιμένουν πολύ στα θεωρητικά ζητήματα. Οι συνάδελφοι κρίνουν ότι επιμένουμε πολύ σε θεωρητικές προσεγγίσεις (Πίνακας 2). Αυτό μπορεί να σημαίνει είτε ότι δυσανασχετούν, είτε ότι δεν έχουν πειστεί για την αξία της θεωρητικής θεμελίωσης της ένταξης των Τ.Π.Ε. στα φιλολογικά μαθήματα. Και στις δυο περιπτώσεις πάντως οφείλουμε να το λάβουμε υπόψη στις μελλοντικές επιμορφώσεις.

Όπως δείχνουν κι άλλες έρευνες, υπάρχει μεγάλη ικανοποίηση για την παρακολούθηση του προγράμματος (Καλατζής, 2011; Μάινας, 2009), όπως υπήρχε και για την προηγούμενη επιμόρφωση της «Οδύσσειας» (Κουτσογιάννης, 2007). Οι εκπαιδευτικοί γενικά πιστεύουν ότι εκπληρώθηκαν οι αρχικές τους προσδοκίες, ενώ οι φιλόλογοι θεωρούν ότι βελτιώθηκαν στη χρήση των Τ.Π.Ε. και στο γνωστικό τους αντικείμενο και δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην πρακτική εφαρμογή στην τάξη (Ζέττα κ.α., 2009). Στις σχετικές ερωτήσεις που αφορούσαν την αξία της επιμόρφωσης οι φιλόλογοι έδωσαν θετικές απαντήσεις (Πίνακας 3). Να σημειωθεί όμως ότι στο ερώτημα, αν η επιμόρφωση βοηθά στη υπηρεσιακή εξέλιξη του εκπαιδευτικού, οι απαντήσεις είναι αρνητικές, στοιχείο που κατά κάποιο τρόπο ταυτίζεται και με άλλα ερευνητικά πορίσματα (Ζέττα κ.α., 2009). Εξάλλου στο πρόσφατο Προεδρικό Διάταγμα 152 (ΦΕΚ 240 Α), «Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και

δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», στα κριτήρια τυπικών προσόντων και επαγγελματικής ανάπτυξης του εκπαιδευτικού η επιμόρφωση Β' επιπέδου δεν αξιολογείται διαφοροποιημένα. Αντίθετα ο εκπαιδευτικός κρίνεται πολύ καλός αν διαθέτει, μεταξύ άλλων, «πιστοποίηση στις Τ.Π.Ε. οποιουδήποτε επιπέδου».

Οι επιμορφωμένοι φιλόλογοι φαίνεται ότι δεν σταματούν την ενασχόληση με τις Τ.Π.Ε. μετά τη λήξη του προγράμματος επιμόρφωσης (Σχήμα 2). Οι πιο πολλοί συνάδελφοι απάντησαν ότι χρησιμοποίησαν τις Τ.Π.Ε. τουλάχιστον πέντε φορές και πάνω. Οι φιλόλογοι φαίνεται ότι νιώθουν επαρκείς και τείνουν να ξεπεράσουν μερικά από τα στερεότυπα του παρελθόντος (Γκούφας, 2007). Το στοιχείο είναι ενθαρρυντικό και προκύπτει κι από άλλες σχετικές έρευνες (Καλατζής, 2011; Μάινας, 2009).

Οι φιλόλογοι επίσης προτιμούν ιδιαίτερα να διδάσκουν με τις Τ.Π.Ε. κυρίως τα αντικείμενα της ιστορίας και της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Σχήμα 3). Η Νεοελληνική Γλώσσα έρχεται τρίτη επιλογή και ακολουθούν τα αντικείμενα των Αρχαίων Ελληνικών. Ανάλογα αποτελέσματα παρατηρεί κανείς και σε άλλη έρευνα (Πλεύρης 2007), αλλά το επιβεβαιώνει και μια εμπειρική αναζήτηση στη βιβλιοθήκη εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων (<http://ifigeneia.cti.gr/repository/>, τελευταία πρόσβαση 11/1/2014).

Η πλειοψηφία χρησιμοποιεί στην τάξη έναν προσωπικό υπολογιστή με βιντεοπροβολέα καθώς και το διαδραστικό πίνακα (Σχήμα 4). Αυτό δείχνει μια τάση αξιοποίησης της τεχνολογικής υποδομής των σχολικών μονάδων και επιβεβαιώνει πως οι φιλόλογοι, όπως και οι άλλοι εκπαιδευτικοί, προσαρμόζουν την τεχνολογία στις ήδη υπάρχουσες διδακτικές πρακτικές, στις οποίες το δασκαλοκεντρικό μοντέλο δύσκολα αλλάζει. Παρόμοια στοιχεία βρίσκονται και σε άλλες έρευνες (Γιακουμάτου, 2003; 2011; Γκούφας, 2007; Κουτσογιάννης, 2007; Τσούτσα & Κεδράκα, 2013). Είναι ενθαρρυντικό βέβαια ότι ένας ικανός αριθμός εκπαιδευτικών ακολουθεί τη λογική του σχεδιασμού (διδακτικά σενάρια) στη προσπάθεια να εντάξει τις Τ.Π.Ε. στην παιδαγωγική διαδικασία. Φάνηκε τέλος και το ατελές ποσοστό της διανομής netbooks στους μαθητές της Α' γυμνασίου το 2009. Πέντε χρόνια αργότερα η εκπαιδευτική προστιθέμενη αξία αυτής της κίνησης έχει μηδενιστεί, καθώς ελάχιστοι τα χρησιμοποιούν.

Αυτό που ωθεί περισσότερο τους επιμορφωμένους φιλόλογους να πραγματοποιήσουν κι άλλες διδασκαλίες με τη χρήση των Τ.Π.Ε. είναι το προσωπικό τους ενδιαφέρον και αναζήτηση (Πίνακας 4). Η πλειοψηφία θεωρεί ότι είχε την υποστήριξη των επιμορφωτών, πράγμα που δείχνει ότι οι κοινότητες μάθησης που έχουν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσης παραμένουν σε κάποιο βαθμό και μετά από αυτή. Η σημασία μάλιστα μιας μεταπαρακολούθησης του προγράμματος και μέσω του θεσμού του μέντορα προτείνεται και σε άλλη έρευνα (Καλατζής, 2011; Τσούτσα & Κεδράκα, 2013). Οι εκπαιδευτικοί κρίνουν ότι τα εφόδια που πήραν από την επιμόρφωση καθώς και η πρακτική άσκηση στην τάξη τους βοήθησαν να αναπτύξουν κι άλλες ανάλογες διδασκαλίες. Δεν φαίνεται να δείχνουν ότι το μαθησιακό επίπεδο των μαθητών επηρεάζει ως σημαντικός παράγοντας την προσπάθειά τους για διδακτικές δοκιμές. Αυτό όμως που είναι φανερό είναι η σημασία που δίνουν στη διευκόλυνση εκ μέρους των άλλων συναδέλφων και κυρίως του καθηγητή της πληροφορικής. Από τη στιγμή που ο τεχνολογικός παράγοντας θεωρείται πολύ σημαντικός από τους φιλόλογους, όπως φαίνεται και από άλλες σχετικές έρευνες, τότε είναι λογικό να αναζητείται η ασφάλεια του οικείου καθηγητή πληροφορικής (Τσούτσα & Κεδράκα, 2013). Διευκολυντικό στοιχείο τέλος

αναδεικνύεται το γενικότερα φιλικό κλίμα του σχολείου σε διδακτικούς πειραματισμούς και στις Τ.Π.Ε.

Τα σημαντικότερα εμπόδια που οι φιλόλογοι θεωρούν ότι αντιμετωπίζουν στην προσπάθειά τους να χρησιμοποιήσουν τις Τ.Π.Ε. είναι το υπάρχον πρόγραμμα σπουδών, που ουσιαστικά περιορίζει και το «πώς» της διδασκαλίας, ο χρόνος που απαιτείται για την ολοκλήρωση ενός διδακτικού σεναρίου, το «κυνήγι της σχολικής ύλης» και επίσης η έλλειψη των απαραίτητων τεχνολογικών μέσων (Πίνακας 5). Αντίθετα δεν δείχνουν να απογοητεύονται από τις δυσκολίες ή τις ματαιώσεις. Φαίνεται όμως ότι το σχολικό κλίμα, οι δυσκαμψίες του εβδομαδιαίου προγράμματος, η διάθεση της διοίκησης υπονομεύουν τις προσπάθειες των φιλολόγων. Ανάλογα συμπεράσματα παρατηρούνται και σε άλλα πορίσματα (Γιακουμάτου, 2003; Γκούφας, 2007; Καραμπίνης, 2010; Κουτσογιάννης, 2007; Τσούτσα & Κεδράκα, 2013). Η γνωστική ανταπόκριση των μαθητών λαμβάνεται υπόψη, αλλά δεν αποτελεί εμπόδιο στη διδασκαλία με τη χρήση των Τ.Π.Ε.

Τέλος, το πνεύμα της Επιμόρφωσης Β' επιπέδου φαίνεται να κρατά και μετά το τέλος της, καθώς βασική προτεραιότητα των επιμορφωμένων φιλολόγων είναι η ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων, η εστίαση στον τρόπο μάθησης και το γνωστικό επίπεδο της τάξης (Πίνακας 6). Ο υπολογισμός του χρόνου που απαιτεί η υλοποίηση ενός σεναρίου συνδέεται με την πίεση που ασκεί η ανάγκη ολοκλήρωσης της σχολικής ύλης, κάτι που επηρεάζει το πλαίσιο και το είδος μας διδασκαλίας. Αποτέλεσμα, οι νέες προσεγγίσεις να περιορίζονται κυρίως στην τεχνολογική διάσταση της διδασκαλίας τους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η έρευνά μας είχε στόχο να συμβάλει μαζί με άλλες ανάλογες στο φωτισμό ορισμένων πλευρών της επιμόρφωσης φιλολόγων Β' επιπέδου, όπως οι προσδοκίες των συναδέλφων, η ικανοποίησή τους από το πρόγραμμα και η περαιτέρω αξιοποίηση των Τ.Π.Ε στη διδασκαλία. Η επιμόρφωση Β' επιπέδου φαίνεται να είναι ένα πρωτόγνωρο εγχείρημα για το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Παρά τις δυσκολίες ακόμα και τις οργανωτικές καθυστερήσεις του προγράμματος, ένας μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών επιμορφώνονται συστηματικά για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, με ένα εμπλουτισμένο πρόγραμμα επιμόρφωσης και με δυνατότητα πρακτικής εφαρμογής στην τάξη. Η επιμόρφωση τους δεν αφορά μόνο τις Τ.Π.Ε., αλλά εισέρχεται βαθύτερα σε θέματα που αφορούν νέες προσεγγίσεις για τα ίδια τα διδακτικά αντικείμενα και προβληματισμούς για τους τρόπους διδασκαλίας. Παρόλα αυτά το πρόγραμμα φαίνεται να λειτουργεί παράλληλα, σαν μια νησίδα στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Είναι όμως ενθαρρυντικό ότι οι επιμορφωμένοι φιλόλογοι επιμένουν να δοκιμάζουν νέα μέσα, τεχνικές και μετά την επιμόρφωση, παρά τις απογοητεύσεις και τα εμπόδια της σχολικής καθημερινότητας. Η αλλαγή τελικά είναι αποτέλεσμα πολλών, μικρών και δειλών βημάτων κι η εισήγηση αυτή είχε στόχο να διερευνήσει αυτή τη τάση αλλαγής.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους συναδέλφους με τους οποίους περάσαμε πολλές ώρες συνεργασίας στα Κ.Σ.Ε., αλλά και τους άλλους φιλολόγους που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τους συνεπιμορφωτές μας, την Γιούλη Ζήκα, την Στέλλα Ναλμπάντη, την Ελένη Ξυλά, την Χρυσάνθη Παλάζη, την Ιωάννα Τσαουσίδου, την Κυριακή Συρμαλή, που προώθησαν

αυτό το ερωτηματολόγιο στους συναδέλφους και βοήθησαν να πραγματοποιηθεί αυτή η έρευνα.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Αλεξόπουλος, Χ., Γούτσος, Χ., Σκαλτσάς, Α., Τάσιος, Δ. (2004). Διερεύνηση των στάσεων και των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών και των μαθητών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Πάτρα: ΠΤΔΕ- Παν. Πατρών – Διδασκαλείο

Γαλλής, Κ. & Παλάζη, Χ. (2009). Ένα ποπ είδωλο και οι ΤΠΕ στη διδασκαλία της γλώσσας στο Γυμνάσιο: τρεις εκδοχές ενός διδακτικού σεναρίου και τρεις εκδοχές γραμματισμού. Στο Τζιμόπουλος Ν., Πόρποδα Αρ. (Επιμ.) *Πρακτικά 5^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου των εκπαιδευτικών για τις ΤΠΕ με θέμα «Αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη»*, σσ. 375-384, Σύρος

Γιαβρίμης, Π. (2013). Νοηματοδοτήσεις εκπαιδευτικών για την αποτελεσματικότητα της επιμόρφωσης στην ένταξη των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική πράξη. Στο Α. Λαδιάς, Α. Μικρόπουλος, Χ. Παναγιωτακόπουλος, Φ. Παρασκευά, Π. Πιντέλας, Π. Πολίτης, Σ. Ρετάλης, Δ. Σάμψων, Ν. Φαχαντίδης, Α. Χαλκίδης (Επιμ.) *Πρακτικά Εργασιών 3^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου με θέμα «Ένταξη των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία» της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης ΤΠΕ στην Εκπαίδευση (ΕΤΠΕ)*. Πειραιάς

Γιαβρίμης, Π., Παπάνης, Ε., Νεοφώτιστος, Β., Βαλκάνος, Ε. (2010). Απόψεις των εκπαιδευτικών για την εισαγωγή των ΤΠΕ στην εκπαίδευση. Στο Τζιμογιάννης Α. (Επιμ.) *Πρακτικά Εργασιών 7^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση»*, Τόμος II, σσ. 633-640, Κόρινθος

Γιακουμάτου, Τ. (2003). Επιμορφωτικές πρακτικές και αξιοποίηση του διαδικτύου. Μία μελέτη περίπτωσης. Στο Ιωσηφίδου Μ. (Επιμ.) *Πρακτικά 2^{ου} Πανελλήνιου συνεδρίου των εκπαιδευτικών για τις ΤΠΕ με θέμα «Αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη»*. Τόμος Α', σσ. 144-152. Σύρος: Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών

Γιακουμάτου, Τ. (2011). Αποτίμηση σεναρίων διδασκαλίας λογοτεχνίας λυκείου στα πλαίσια της επιμόρφωσης Β' επιπέδου. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://www.slideshare.net/terracomputerata/ss-10198906>

Γκούφας, Κ. (2007). ΤΠΕ και Φιλολόγοι: Στάσεις, αντιλήψεις και ανάγκες. 4^ο Πανελλήνιο συνέδριο των εκπαιδευτικών για τις ΤΠΕ με θέμα «Αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη» Σύρος. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση http://www.epyrta.eu/agialama/synedrio_syros_4/filologoi/207_Goufa.pdf

Ζέττα, Β., Παπακωνσταντίνου, Σ., Αποστολίδης, Γ. (2009). Αξιολογώντας την επιμόρφωσης Β' επιπέδου για την αξιοποίηση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία στους φιλολόγους Σερρών, Δράμας και Καβάλας. 1^ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο «Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία». Βόλος. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://www.etpe.eu/new/custom/pdf/etpe1451.pdf>

Ζήγου, Ε. (2011). Στάσεις εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απέναντι στη χρήση των ΤΠΕ στην περιβαλλοντική εκπαίδευση. Διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ- Παιδαγωγική Σχολή. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://invenio.lib.auth.gr/record/128087/files/GRI-2011-7646.pdf>

Καραμπίνης, Α. (2010). Αποτίμηση και κριτική ανάλυση των αποτελεσμάτων της επιμόρφωσης Φιλολόγων στη Χρήση και Αξιοποίηση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διδακτική Διαδικασία σε σχολεία του Ν. Αττικής. Διπλωματική Εργασία. Πάτρα: ΕΑΠ

Καλατζής, Γ. (2011). Οι αντιλήψεις και στάσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την επιμόρφωση για την αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη. Μεταπτυχιακή εργασία. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/4566/1/nemetres_kalantzis_math.pdf

Κοτζαμπασάκη, Ε. & Ιωαννίδης, Χ. (2004). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών σε ΤΠΕ: κίνητρα, στάσεις και δυσκολίες στην εκπαίδευση. 4^ο Συνέδριο ΕΤΠΕ. σσ. 307 -316. Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://www.etpe.eu/new/custom/pdf/etpe28.pdf>

Κουτσογιάννης, Δ. (2007). Η αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων και κυρίως στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Έρευνα στους φιλόλογους-επιμορφωτές στο πλαίσιο του έργου Οδύσσεια. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://www.greek-language.gr/greekLang/files/document/education/trainners.pdf>

Λιάπη, Α., Λιγνού, Λ., Παυλάκη, Μ. (2013). Τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας στην εκπαίδευση. Διαπανεπιστημιακό-Διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://www.slideshare.net/eylignou/ss-16455981>

Μάινας, Δ. (2009). Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών στη χρήση και αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στην εκπαιδευτική διδακτική διαδικασία: μια απόπειρα αξιολόγησης. Στο Τζιμόπουλος Ν., Πόρποδα Αρ. (Επιμ.) *Πρακτικά 5^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου των εκπαιδευτικών για τις ΤΠΕ με θέμα «Αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη»*, σσ. 398-407, Σύρος

Μάτος, Α. & Χρονάκη, Α. (2009). Οι φιλόλογοι έχουμε τη ρετσινιά ότι είμαστε μη πρακτικά άτομα, οι μαθηματικοί όμως ταιριάζουν περισσότερο με τις τεχνολογίες». Κουλτούρες ειδικότητας και χρήση Τ.Π.Ε.@Ε. 1^ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο «Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία», Βόλος. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://www.etpe.eu/new/custom/pdf/etpe1431.pdf>

Πλεύρης, Γ. (2007). Γλωσσικά μαθήματα, διδακτική πράξη και ΤΠΕ. Φιλολόγοι μετεξεταστέοι στις ΤΠΕ. 2^ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο με θέμα «Γλώσσα, σκέψη και πράξη στην εκπαίδευση», Ιωάννινα. Ανακτήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://ipeir.pde.sch.gr/educonf/2/11NeesTehnologies/plevris/plevris.pdf>

Πρωτόπαπας, Γ. (2011). Προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών για την αξιοποίηση και εφαρμογή των ΤΠΕ στη διδακτική διαδικασία. Αξιολόγησής του και μελέτη της διαμόρφωσης στάσεων εκ μέρους των επιμορφούμενων εκπαιδευτικών. Διπλωματική εργασία. Πάτρα: ΕΑΠ

Τζιμογιάννης, Α. & Κόμης, Β. (2004). Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με την εφαρμογή των ΤΠΕ στη διδασκαλία τους, στο Μ. Γρηγοριάδου (επιμ.), *Πρακτικά 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή "Οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση"*, Τόμος Α', σσ. 165-176, Αθήνα

Τσούτσα, Σ., & Κεδράκα, Κ. (2013). Παράγοντες που επηρεάζουν τους φιλόλογους στην παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ μετά την επιμόρφωσή τους στις νέες τεχνολογίες ανά ειδικότητα: η περίπτωση των Φιλολόγων του νομού Καβάλας. Εκπαιδευτικό περιοδικό «Εκπαιδευτικός κύκλος», Τόμος 1, Τεύχος 2/2013, σσ. 93-110

ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι., (2008). Η ποιότητα στην εκπαίδευση: Έρευνα για την αξιολόγηση ποιοτικών χαρακτηριστικών του συστήματος πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σσ. 147-149, 368-378